

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

Överklagande av Patent- och marknadsöverdomstolens beslut – fråga om avvisning

Klagande

Riksåklagaren
Box 5553
114 85 Stockholm

Motparter

1.JO

2.KC

3.NE

Ombud för 3: advokaten PS

Överklagade avgöranden

Patent- och marknadsöverdomstolens beslut den 22 oktober 2020 i mål PMÖ
10235-20, 10249-20 och 10250-20

Yrkande

Jag yrkar att Patent- och marknadsöverdomstolens beslut ska undanröjas och
att målen återförvisas till samma domstol för prövning i sak.

Skyndsam handläggning

Fråga är om tvångsmedel (beslag) med anledning av en begäran om
internationell rättslig hjälp i brottmål, varför det hemställs om skyndsam
handläggning.

Frågan i målet

Det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen klargör
om Patent- och marknadsdomstolen kan vara behörig att pröva en anmälan om
beslag enligt 4 kap. 16 § andra stycket lagen (2000:562) om internationell
rättslig hjälp i brottmål.

Bakgrund

Med anledning av en begäran om rättslig hjälp från amerikanska myndigheter verkställde Nationella Operativa Avdelningen den 25 och den 28 augusti 2020 ett antal beslag på olika platser i Sverige. Bakgrunden till den rättsliga hjälpen var en pågående förundersökning i USA angående bl.a. misstänkt upphovsrättsintrång. Beslag verkställdes mot sammanlagt 14 personer. Samtliga beslag anmäldes av en åklagare vid Riksenheten mot internationell och organiserad brottslighet (RIO) till Patent- och marknadsdomstolen för rättens prövning enligt 4 kap. 16 § andra stycket lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål.

Patent- och marknadsdomstolen, som fastställde samtliga beslag och beslutade att kopior av egendomen ska överlämnas till USA, uttalar i sitt beslut bl.a. följande.

Det kan enligt domstolen skäligen antas att samtlig beslagtagen egendom har betydelse för utredningen av gärningarna. Enligt framställan avser utredningen i USA upphovsrättsbrott vilket är straffbelagt enligt 7 kap. 53 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk som föreskriver böter eller fängelse i högst två år. Dubbel straffbarhet föreligger därför i enlighet med 4 kap. 20 § andra stycket lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål. Beslagen är således lagligen grundande enligt 4 kap. 19 § lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål och förutsättningar för att överlämna den i beslag tagna egendomen till USA föreligger.

Efter att tre personer överklagat besluten rörande dem, har Patent- och marknadsöverdomstolen ex officio tagit upp frågan om domstolens behörighet att pröva åklagarens anmälan och därvid funnit att Patent- och marknadsdomstolen saknat sådan behörighet.

Patent- och marknadsöverdomstolen uttalar angående denna fråga bl.a. följande.

Nästa fråga att bedöma är då om det finns något lagligt stöd för Patent- och marknadsdomstolens behörighet att pröva åklagarens anmälan.

Patent- och marknadsöverdomstolen konstaterar till en början att lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål inte innehåller någon bestämmelse som ger Patent- och marknadsdomstolen någon sådan behörighet.

Åklagaren har upplyst att grunden för den amerikanska ansökan om rättslig hjälp är en pågående förundersökning i USA gällande bl.a. upphovsrättsbrott. Den svenska lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk anger att Patent- och marknadsdomstolen är rätt domstol i mål och ärenden enligt denna lag om de inte ska handläggas enligt lagen om rättegången i arbetstvister (se 58 §). En anmälan enligt lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål om rättens prövning av beslag utgör emellertid inte ett mål eller ärende enligt den svenska upphovsrättslagen. Även om ändamålet med den särskilda lagstiftningen om patent- och marknadsdomstolar talar för att dessa domstolar även borde pröva

andra frågor som anknyter till upphovsrättslagstiftningen, såsom ett beslag med anledning av en utredning om upphovsrättsintrång i annan stat, kan domstolarna inte utan lagstöd själva ta sig sådan behörighet. Det är en fråga för lagstiftaren.

Varken lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål eller upphovsrättslagen innehåller alltså någon erforderlig behörighetsbestämmelse. Det finns inte heller någon annan bestämmelse som ger Patent- och marknadsdomstolen behörighet att pröva åklagarens anmälan. Detta innebär att Patent- och marknadsdomstolen varit obehörig att pröva de av åklagaren anmälda beslagen. Det har således förelegat ett rättegångshinder som innebär att anmälan ska avvisas.

Grunderna för min inställning

Patent- och marknadsdomstolarna

Lagen om patent- och marknadsdomstolar trädde i kraft den 1 september 2016. Av 1 kap. 2 § följer att Patent- och marknadsdomstolen är Stockholms tingsrätt och att Patent- och marknadsöverdomstolen är Svea hovrätt.

Patent- och marknadsdomstolens behörighet regleras i 1 kap. 4 §, vari det stadgas att domstolen handlägger mål och ärenden enligt det som föreskrivs i där angivna materiella lagar, bl.a. upphovsrättslagen.

I motiven anges bl.a. följande om behovet av särskilda domstolar på immaterialrättens område (prop. 2015/16:157 s. 1).

Frågor om immaterialrätt, marknadsföringsrätt och konkurrensrätt är av stor betydelse för bl.a. en effektiv konkurrens och ett starkt konsumentskydd. Målen och ärendena på dessa rättsområden tillhör de mest komplicerade och omfattande som handläggs i domstol. De rättsliga och principiella sambanden mellan dem är tydliga samtidigt som domstolsprövningen är utspridd på flera olika domstolar. Den splittrade prövningen och det låga målantalet försämrar möjligheten att handlägga målen och ärendena effektivt och med hög kvalitet.

När det gäller frågan om immaterialrättsligt grundade brottmål också ska ingå i de föreslagna särskilda domstolarnas behörighet, framförs följande (a. prop. s. 139 f.).

Genom att – på samma sätt som gäller för brottmål rörande patent och gemenskapsrättigheter – samla alla immaterialrättsliga brottmål skapas förutsättningar för en effektivare domstolsprövning av hög kvalitet. Liksom för tvistemålen del anser regeringen att intresset av en effektiv och kompetent domstolsprövning väger tyngre än den enskildes närhet till domstolen. Med hänsyn till detta och med beaktande av det begränsade målantalet anser regeringen att övervägande skäl talar för att samtliga immaterialrättsliga brottmål samlas med övriga immaterialrättsliga mål.

I den del av förarbetena där den föreslagna domstolens behörighet i blandade åtal diskuteras, föreslår både Svea hovrätt och Lagrådet att det bör finnas ett undantag från Patent- och marknadsdomstolens annars exklusiva behörighet som möjliggör att de blandade åtalen prövas gemensamt av en annan domstol

som alltså då saknar kompetens i immaterialrättsliga frågor. Mot detta anför lagstiftaren följande (a. prop. s. 187 f.).

Med hänsyn till att de immaterialrättsliga brottmålen för närvarande är få till antalet och att risken för blandade åtal av betydelse får anses vara relativt liten framstår emellertid behovet av en sådan reglering inte i nuläget som särskilt stort enligt regeringens uppfattning. Till detta kommer att immaterialrättsliga mål och ärenden i övrigt inte längre kommer att prövas av andra domstolar än patent- och marknadsdomstolarna. Övriga domstolar kommer därmed att ha sämre förutsättningar än för närvarande att pröva immaterialrättsliga brottmål. Eftersom syftet med reformen är att samla alla mål på rättsområdet skulle det också riskera att minska genomslaget av reformen. En sådan ordning skulle dessutom avvika från vad som enligt nuvarande ordning gäller då det finns särskilda bestämmelser som anger att åtal för ett visst brott ska prövas av en viss domstol (se 19 kap. 9 § RB). Mot denna bakgrund anser regeringen att övervägande skäl talar för att inte nu införa en möjlighet för annan domstol än Patent- och marknadsdomstolen att pröva ett åtal för ett immaterialrättsligt brott. (Se prop. s. 187 f.)

Av 1 kap. 6 § följer att bestämmelserna i 19 kap. 3–12 §§ rättegångsbalken ska tillämpas även i förhållande till Patent- och marknadsdomstolen och Patent- och marknadsöverdomstolen, varvid Patent- och marknadsdomstolen ska jämföras med en sådan annan allmän underrätt som avses i 19 kap. 9 § första stycket rättegångsbalken.

I motiven (a. prop. 189 f.) uttalas angående domstolens behörighet innan åtal bl.a. följande.

Frågor som avser åtgärder under förundersökningen och användande av tvångsmedel, t.ex. förordnande av offentlig försvarare och häktning, kan uppkomma innan åtal har väckts. När det gäller misstanke om brott som omfattas av Patent- och marknadsdomstolens behörighet blir domstolen behörig att pröva även dessa frågor. På samma sätt som enligt rättegångsbalken finns det ett behov av att reglerna för patent- och marknadsdomstolarna om behörighet och överlämnande av mål ska kunna tillämpas även i fråga om domstolarnas befattning med förundersökning och användande av tvångsmedel. Om beslut i en sådan fråga bör fattas utan dröjsmål bör frågan få tas upp även av en annan domstol än Patent- och marknadsdomstolen (jfr 19 kap. 12 § RB).

Enligt 7 kap. 58 § upphovsrättslagen är Patent- och marknadsdomstolen behörig domstol i mål och ärenden enligt den lagen om de inte ska handläggas enligt lagen om rättegången i arbetstvister.

I specialmotiveringen till den ändring i paragrafen som gjordes med anledning av införandet av patent- och marknadsdomstolarna anges bl.a. följande (a. prop. s. 316).

Av ändringen i första stycket framgår att Patent- och marknadsdomstolen är exklusivt behörig att som första domstol handlägga samtliga mål och ärenden enligt lagen med undantag för arbetstvister som ska handläggas enligt lagen om

rättegången i arbetstvister. Såvitt avser tvistemål och ärenden är det grunden för talan eller ansökan som är styrande för bedömningen av om domstolen är behörig eller inte. Om grunden aktualiserar en tillämpning av lagen ska målet eller ärendet prövas av Patent- och marknadsdomstolen. När det gäller brottmål är det i stället den brottsliga gärningen som avgör om domstolen är behörig.

Lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål

Lagen om internationell rättshjälp i brottmål, som trädde ikraft den 1 oktober 2000, ersatte dels lagen (1975:295) om användning av vissa tvångsmedel på begäran av främmande stat, dels bestämmelser i lagen (1991:435) med vissa bestämmelser om samarbete på brottmålsområdet samt bestämmelserna om rättslig hjälp i brottmål i lagen (1946:816) om bevisupptagning åt utländsk domstol och lagen (1946:817) om bevisupptagning vid utländsk domstol. Dessa båda lagar reglerar numera enbart rättsligt bistånd på civilrättens område.

Lagen reglerar åklagares och domstolars samarbete över gränserna såväl i brottsutredningar som i rättegångar i brottmål. Det internationella polis- och tullsamarbetet ligger däremot utanför lagens tillämpningsområde. Lagstiftningen bygger på en rad internationella åtaganden om rättsligt samarbete.

Utgångspunkten för lagstiftningen är att skapa bättre möjligheter för Sverige att bistå andra länder med rättslig hjälp. I princip ska en framställning från annat land om rättslig hjälp kunna föranleda samma åtgärder som om det var fråga om en svensk utredning eller rättegång. De personer som berörs av åtgärderna ska inte komma i vare sig bättre eller sämre läge än vid en motsvarande svensk åtgärd. Lagstiftningen ger svenska myndigheter möjlighet att bistå även med åtgärder som inte regleras i svensk rätt, under förutsättning att åtgärden inte kräver tvång. Den rättsliga hjälpen omfattar i viss utsträckning även hjälp vid andra förfaranden än straffrättsliga.

I fråga om förfarandet ska normalt samma regler tillämpas vid en utländsk framställning som vid en motsvarande åtgärd i ett svenskt förfarande. Samtidigt finns möjlighet att tillgodose särskilda önskingar från den ansökande staten angående procedurfrågor. Ansökningsförfarandet underlättas genom möjligheterna till direktkommunikation mellan myndigheter. Kravet på att framställningar ska sändas den diplomatiska vägen har tagits bort. I de flesta situationer kan beslut i fråga om rättslig hjälp fattas av domstolen eller åklagaren. Vissa beslut ska dock alltså fattas av regeringen.

Enligt 1 kap. 2 § första stycket 5 omfattar rättslig hjälp bl.a. kvarstad, beslag samt husrannsakan och andra åtgärder som avses i 28 kap. rättegångsbalken.

Av 2 kap. 1 § följer att sådan rättslig hjälp som avses i bl.a. 1 kap. 2 § 5 lämnas under de förutsättningar som gäller för en motsvarande åtgärd under en svensk

förundersökning eller rättegång enligt rättegångsbalken eller annan lag eller författning och enligt de särskilda bestämmelserna i denna lag.

Enligt 2 kap. 10 § tillämpas som huvudregel samma förfarande som när en motsvarande åtgärd vidtas vid en svensk förundersökning eller rättegång.

Den uttalade avsikten med de sistnämnda bestämmelserna var att införa en generell hänvisning till rättegångsbalkens materiella bestämmelser samt bestämmelser om förfarandet i rättegångsbalken och i annan tillämplig lagstiftning (se prop. 1999/2000:61 s. 97 f.).

Enligt 4 kap. 16 § andra stycket ska verkställda beslag skyndsamt anmälas hos rätten för prövning.

Av 2 kap. 7 § första stycket följer att en ansökan som enligt lagen ska handläggas av domstol, ska handläggas av den tingsrätt inom vars område den begärda åtgärden ska vidtas om inte annat föreskrivs i denna lag.

I tredje stycket samma lagrum stadgas att om det kommer fram att en åklagare eller en tingsrätt inte är behörig att handlägga en ansökan ska denna överlämnas till behörig åklagare eller tingsrätt. Efter samråd får ansökan överlämnas också i annat fall om det är lämpligt.

Den uttalade avsikten med bestämmelsen i tredje stycket andra meningen var att införa flexibla regler om överlämnande mellan bl.a. tingsrätter i de fall det är lämpligare att den mottagande tingsrätten handlägger ansökan (prop. 1999/2000:61 s. 89).

Min bedömning

Patent- och marknadsöverdomstolen har slagit fast att en anmälan enligt lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål om rättens prövning av beslag inte utgör ett mål eller ärende enligt den svenska upphovsrättslagen, dvs. att 7 kap. 58 § upphovsrättslagen inte ger domstolen någon behörighet i ett fall som detta.

Denna slutsats kan enligt min uppfattning ifrågasättas.

Målet i sak gäller prövning av beslag som verkställs efter en begäran om internationell rättslig hjälp från USA. Av framställan framgår att det i USA pågår en förundersökning om upphovsrättsintrång. Vid prövningen av lagligheten ska rätten enligt 4 kap. 19 § lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål bedöma om den beslagtagna egendomen skäligen kan antas (i) ha betydelse för utredningen om gärningen, (ii) vara frånhänd annan genom brott, eller (iii) vara förverkad på grund av brott.

Beviskravet ”skäligen kan antas” innebär att det ska finnas konkreta omständigheter av viss styrka som pekar på ett förmodat förhållande (se

Gunnel Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel – När och hur får de användas?, 4 uppl. 2018, s. 46 med vidare hänvisningar). I bedömningen av detta sker alltså en viss materiell prövning av de sakförhållanden som föranlett beslaget.

Vidare innebär kravet på dubbel straffbarhet, som enligt lagen är en förutsättning för beslag, en viss prövning av den bakomliggande lagstiftning som legat till grund för begäran om rättslig hjälp och att denna har en motsvarighet i svensk rätt.

Genom lagen om patent- och marknadsdomstolar och dess hänvisning till de immaterialrättsliga lagstiftningarna samt till relevanta bestämmelser i bl.a. 19 kap. rättegångsbalken har lagstiftaren gett patent- och marknadsdomstolarna en exklusiv behörighet att pröva samtliga mål och ärenden inom det immaterialrättsliga området.

När det gäller brottmålen uttalas i specialmotiveringen till bl.a. 7 kap. 58 § upphovsrättslagen att det är den brottsliga gärningen som ska vara styrande för domstolens behörighet. (Samma uttalande angående behörigheten återkommer i alla de lagar till vilken 1 kap. 4 § lagen om patent- och marknadsdomstolar hänvisar, se övriga författningskommentarer i prop. 2015/16:57.) Något krav på att den brottsliga gärningen ska handläggas inom ramen för en svensk förundersökning kan dock inte anses föreligga. Tvärtom måste det faktum att patent- och marknadsdomstolarna inom sina rättsområden getts en exklusiv behörighet att pröva åtgärder även innan åtal, bl.a. tvångsmedel enligt rättegångsbalkens bestämmelser, anses tala mot en sådan snäv tolkning av de aktuella behörighetsbestämmelserna.

Mot en sådan snäv tolkning av bl.a. 7 kap. 58 § upphovsrättslagen talar även bestämmelserna om att internationell rättslig hjälp ska ges enligt samma förutsättningar och förfarande som om en motsvarande åtgärd vidtagits under en svensk förundersökning eller rättegång (2 kap. 1 och 10 §§ lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål).

Enligt 2 kap. 7 § första stycket lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål är den tingsrätt inom vars område den begärda åtgärden ska vidtas behörig att pröva en anmälan enligt 4 kap. 16 § andra stycket samma lag.

Patent- och marknadsdomstolen (Stockholms tingsrätt) är inom sina rättsområden exklusivt behörig att pröva åtgärder som vidtagits var som helst i landet. En sådan exklusiv behörighet måste enligt min uppfattning anses föreligga även när det gäller att pröva en anmälan enligt lagen om internationell och rättslig hjälp i brottmål i de fall prövningen aktualiserar någon form av tillämpning av en immaterialrättslig bestämmelse.

Här kan också framhållas att lagstiftaren genom införandet av 2 kap. 7 § andra stycket tredje meningen lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål

signalerat att prövningen bör göras av den domstol som är mest lämplig (jfr Högsta domstolens avgörande den 3 juli 2020 i mål Ö 5697-19 "Bälteshaken").

Patent- och marknadsöverdomstolens beslut bör därför undanröjas och målet återförvisas dit för prövning i sak.

Prövningstillstånd

Enligt 54 kap. 10 § första stycket 1 rättegångsbalken får prövningstillstånd meddelas om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen (prejudikatdispens). För att bevilja prövning enligt denna punkt krävs alltså att ett avgörande av Högsta domstolen blir av generell betydelse för bedömningen av framtida mål som innehåller liknande frågeställningar.

I 11 kap. 1 § regeringsformen stadgas bl.a. vilka domstolar som är allmänna domstolar och att andra domstolar inrättas med stöd av lag. I 11 kap. 2 § regeringsformen föreskrivs att bestämmelser om domstolarnas rättskipningsuppgifter, om huvuddragen i deras organisation och om rättegången meddelas i lag. Med detta menas att det inte är möjligt för riksdagen att i lag bemyndiga regeringen att meddela föreskrifter i de ämnen som anges i paragrafen, eftersom domstolarnas kärnuppgifter täcks av det s.k. obligatoriska lagområdet. Det här innebär alltså att behörigheten för en viss domstol måste regleras i lag samt att en extensiv tolkning utifrån vad som framstår som mest lämpligt inte kan användas av en domstol i en situation där den finner att den saknar uttryckligt lagstöd för sin behörighet.

I sammanhanget kan noteras att det även i art. 6 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna uppställs ett krav på att domstolar upprättas enligt lag.

Motsvarande forumprövning som den aktuella har inte stått att finna hos Patent- och marknadsöverdomstolens tidigare beslut eller jämförbar överinstans.

Patent och marknadsdomstolen har i detta fall uppenbarligen ansett sig behörig att pröva de aktuella beslagen.

Patent- och marknadsöverdomstolen har i sitt beslut angett att det saknas erforderligt lagstöd för Patent- och marknadsdomstolens behörighet i ärenden enligt lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål. Enligt Patent- och marknadsöverdomstolen är fråga om sådant lagstöd en uppgift för lagstiftaren.

Jag har ovan argumenterat för att befintlig lagstiftning ger ett tillräckligt tydligt stöd för domstolens behörighet även i ett fall som detta. Enligt min bedömning bygger detta ställningstagande inte på någon extensiv lagtolkning, vilket jag anser inte bör komma ifråga eftersom en sådan rättstillämpning torde stå i strid med de rättsstatliga lagtolkningsprinciper som bör råda när det gäller olika domstolars behörigheter att avgöra frågor som rör enskilda.

Patent- och marknadsöverdomstolens beslut avser endast tre av de 14 personer som beslagen berör. Det finns således beslut mot 11 personer som numera fått laga kraft, men där beslutet kan ha fattats av en obehörig domstol. Detta är naturligtvis djupt olyckligt, inte minst med det skyndsamhetskrav som råder och då den begärande statens rättshjälpsansökan inte kan verkställas innan det finns ett slutligt besked om domstolens behörighet. Om Patent- och marknadsöverdomstolens beslut står fast kan detta innebära att beslutet mot alla de övriga kan komma att behöva angripas med extraordinära rättsmedel innan anmälningarna i dessa delar kan lämnas till respektive behöriga tingsrätter.

Ansökningar om internationell rättslig hjälp i brottmål är vanligt förekommande och rör relativt ofta brottslighet inom immaterialrättens område. Utifrån min argumentation enligt ovan är det heller inte givet att de domstolar Patent- och marknadsöverdomstolen anser behöriga instämmer i den bedömningen. Det skulle i sin tur kunna innebära en situation där ingen domstol anser sig behörig i ett fall som detta, vilket i sig talar starkt för att Högsta domstolen bör pröva behörighetsfrågan.

Det är således av mycket stor vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar mitt överklagande.

Bevisning m.m.

Jag åberopar inte någon bevisning. Målet kan enligt min uppfattning avgöras på handlingarna.

Petra Lundh

My Hedström

Kopia till:
Utvecklingscentrum
RIO (AM-92118-20)
Kammaråklagaren Kristin Morén